

Staatsmacht en systeembelang

Rudy Nuyens

In de hedendaagse discussies rond de staatstheorie staat de term "staatsmacht" centraal. Omtrent het belang van de notie "systeembelang" is men het echter veel minder eens. Nochtans zijn beide begrippen slechts in functie van elkaar te begrijpen. Daarbij dringt de noodzaak tot een structurele benadering van de verhouding van de staat tot de maatschappelijke verhoudingen zich op.

Staatsapparaten en maatschappelijke verhoudingen

Eerst en vooral moeten we echter afrekenen met een belangrijke oversimplifikatie van het staatsstelsel. In de marxistische traditie is het veelal zo geweest dat men de term "staatsapparaat" uitsluitend in zijn enkelvoudige vorm gebruikte; zowel in "Het Communistisch Manifest" en "De Achtste Brumaire.....als in latere teksten (zoals Lenin's "Staat en Revolutie") wordt de staat als een onderdrukingsapparaat, als een onderdrukings-"machine" opgevat. De staat werd dan voornamelijk opgevat als een staatsapparaat, dat niet alleen het gespecialiseerde apparaat in engere zin - politiek, rechtbanken, gevangenis - , maar ook het leger - als een complementaire repressieve macht in laatste instantie -' plus het staatshoofd, de regering en het bestuursapparaat omvat. In de recente (neo-)marxistische staatstheorie is men dit begrip omzichtiger gaan hanteren, en werd duidelijk dat men niet van één, maar van meerdere "staatsapparaten" moest spreken.

De staat kan dus niet opgevat worden als een monolithisch blok, er is sprake van meerdere apparaten. Wil men tot een adequate analyse van de burgerlijke staat komen, dan moet men deze verschillende apparaten in hun onderlinge verhouding bekijken. Daarbij kan men uitgaan van de m.i. adequate opsplitsing van het staatsstelsel van Siep Stuurman

- het centrale regeringsapparaat : de regering en de toppen van de belangrijke departementen
- het administratieve apparaat een zeer omvangrijk en gedifferentieerd geheel de belangrijke departementen en een groot aantal regionale en lokale uitvoerende apparaten
- het geweldsapparaat : het leger en de uiteenlopende soorten politietroepen
- de rechterlijke macht
- de vertegenwoordigende organen nationaal (parlement), regionaal (provinciale raden) en lokaal (gemeenteraden)

---

1 Siep Stuurman : "Kapitalisme en burgerlijke staat", pp. 18-19.

- aantal permanente adviesorganen : op andere wijze dan via verkiezingen met maatschappelijke groeperingen verbonden.

Stuurman voegt hier nog de categorie van een "aantal ideologische apparaten" aan toe. Hierbij gaat hij dus terug op Althusser², die naast het traditionele onderdrukingsapparaat een theorie omtrent de "ideologische staatsapparaten" ontwikkelde. Op deze theorie is heel wat kritiek gerezen, vooral omdat Althusser het onderscheid tussen de publiekrechtelijke en de privaatrechtelijke sfeer negeerde, zodat hij uiteindelijk bijna alle ideologische apparaten die in de kapitalistische maatschappij fungeren, als "ideologische staatsapparaten" kategoriseerde. Men kan men volgende elementen wel als ideologische staatsapparaten (ISA's) beschouwen

- het ISA onderwijs (voor zover het openbare instellingen aangaat)
- het ISA recht : in haar legitimatie van de staat tegenover "gelijke" rechtssubjekten
- het ISA politiek voor zover de staat zich legitimeert via de notie "algemeen belang"
- het ISA communicatie voor zover er sprake is van genationaliseerde massamedia
- het ISA cultuur : voor zover een apart ministerie of departement belast is met kulturele aangelegenheden dit kan d.m.v. subsidies, censuur, enz. zowel een integrerende als een desintegrerende werking hebben.

Hiermee kunnen we ons een beeld vormen van de diverse staatsapparaten die samen het staatsstelsel vormen. Dit staatsstelsel valt te karakteriseren als burgerlijke staat (als staatsvorm), welke gespecificeerd moet worden als interventivistische staat (staatsvorm) binnen het kader van een parlementaire democratie (regeringsvorm). Zowel de staatsvorm als de regeringsvorm zijn dan bepalend voor de verhoudingen tussen de staatsapparaten. Uit de globale staatsfunctie stabilisering van de maatschappelijke verhoudingen vloeien een aantal specifieke functies op de diverse niveau's van de kapitalistische produktiewijze voort (garantie van recht, garantie van geld, ideologische en politieke onderdrukking en integratie, enz.). Zowel de functies als de middelen tot het vervullen van deze functies vormen nauwe verbanden tussen de diverse niveau's van de kapitalistische produktiewijze, waarbij de dominantie van het economische niveau tot uiting komt.

Dit is nauw verbonden met het "klassekarakter" van de burgerlijke staat. Het concept "klassenstrijd" ligt reeds in het bestaan van de twee hoofdklassen als dusdanig vervat. M.b.t. de verhouding van de staat tot het veld van de klassenstrijd kan men vaststellen dat de burgerlijke-democratische staat niet alleen tussenkomt in de klassenverhoudingen, maar dat de klassenstrijd zich ook in toenemende mate binnen het staatsstelsel afspeelt.

Daarbij staat de burgerlijke staat relatief autonoom ten opzichte van de maatschappelijke verhoudingen, en dit zowel m.b.t. de klassenverhoudingen als m.b.t. de concurrentieverhoudingen. Deze relatieve autonomie van de burgerlijke staat vormt slechts een specifieke uitdrukking van de relatieve autonomie van de diverse niveau's van de kapitalistische produktiewijze.

---

² Louis Althusser : 'Ideologie en Ideologische Staatsapparaten', in "Recht en Kritiek", 2-76, pp.116-135.

In de huidige fase van het monopoliekapitalisme' treedt het belang van het verschijnsel van de economische interventiestaat duidelijk op de voorgrond. Daarbij kan men vaststellen dat de toename van de staatsinterventie in de economische verhoudingen belangrijke consequenties heeft voor de staatsinterventie in de sociale verhoudingen.

Binnen dit kader stelt zich het probleem van de staatsmacht — en dan vooral of deze autonoom kan bestaan — en van het belang dat deze macht dan inkarniert in de huidige fase van het monopoliekapitalisme, dat m.i. het kernpunt van de neo-marxistische staatsdiskussie (zou moeten) vormen, vermits deze elementen het uitgangspunt (zouden moeten) vormen voor het uitwerken van mogelijke strategieën en voor het percipiëren van mogelijke perspectieven t.a.v. het monopoliekapitalisme als concreet stadium van het kapitalisme als systeem.

De meeste neo-marxistische auteurs zijn het er over eens dat de burgerlijke staat heden ten dage in toenemende mate tussenkomt op alle niveau's van het maatschappelijk systeem ; d.w.z. de staat neemt in velerlei opzichten regulerende, coördinerende, investerende, enz. taken op zich. Om enkele voorbeelden te noemen : marktordening, gerichte steun aan bedrijfstakken, overname van een deel van de kosten van het vast kapitaal, het verlenen van staatsopdrachten, enz... Daarbij is het van belang vast te stellen dat het proletariaat als georganiseerde macht, ook een aantal vormen van staatsinterventie heeft weten af te dwingen ; o.a. op het gebied van de arbeidswetgeving, de regulering van de werkloosheid, sociale uitkeringen, het institutionaliseren van de arbeidsverhoudingen, enz... De algemene houding van de staat valt dan te karakteriseren als hervormend, integrerend en, in laatste instantie, repressief. Hierbij gaat de klassenstrijd zich ook in toenemende mate afspelen binnen de staatsapparaten.

De vraag bij dit alles is of de *staatsmacht* hiermee is uitgebreid, d.w.z. of de toenemende interventie- en reguleringspogingen enigszins effectief de doelstellingen van de staat via deze "middelen" verwezenlijken, of nog, of de staat hiermee haar mogelijkheden om adequaat in te grijpen in de maatschappelijke konstellatie als geheel, heeft uitgebreid. Deze vraag is echter in de eerste plaats terug te voeren op de vraag of er überhaupt zoiets als een "autonome staatsmacht" bestaat. Het lijkt mij dan ook van enorm belang deze tweede vraag aan de orde te stellen.

Het "Poulantzas-Miliband"-debat

Hiermee stuiten we echter op een fundamenteel aspect van het zogenaamde "Poulantzas-Miliband"-debat. Het lijkt mij dan ook noodzakelijk om dit aspect van het "debat" hier uit te diepen.

Nicos Poulantzas gaat in tal van teksten expliciet in op het probleem van de "staatsmacht". In "Pouvoir politique et classes sociales"⁴ gaat hij uit van

---

3 Ik vermijd hier om tal van redenen de term "staatsmonopoliekapitalisme". Mijn voornaamste bezwaar tegen dit begrip slaat op het feit dat men "staat" en "monopoliekapitaal" (etymologisch én analytisch) laat samenvallen, zodanig dat de burgerlijke staat tot louter "instrument" wordt van de heersende klasse (-fractie), wat een adequate analyse van de verhouding van de staat tot het veld van de klassenstrijd m.i. onmogelijk maakt.

4 Meer bepaald pp. 104 e.v.

een "analyse" van het concept macht als dusdanig. De notie heeft dan als toepassingsterrein het veld van de klassepraktijken, en niet dat van de structuren'. Daaruit leidt hij af dat (1) de klasseverhoudingen machtsverhoudingen zijn, (2) dat het concept "macht" verwijst naar de effecten van de structuur op de conflictuele relaties van de praktijken van de diverse klassen "in de strijd", en (3) dat het concept als dusdanig niet toegepast kan worden op een niveau van de structuur als men spreekt van 'staatsmacht' kan men daar niet de andere structuurniveau's mee aanduiden, maar enkel de macht van een bepaalde klasse aan wiens belangen de staat beantwoordt - over de andere sociale klassen. Hij vertrekt hiermee dus duidelijk vanuit de korrelatie tussen de "staatsmacht" en een specifiek "klassebelang", en niet vanuit de korrelatie "staatsmacht-systeembelang".

Feitelijk zijn de klassenverhoudingen op alle niveau's machtsverhoudingen. Poulantzas wijst er hierbij op, dat Marx zelf de economische macht van de bourgeoisie, en de daaruit voortvloeiende economische dominantie duidelijk onderscheidde van "politieke" en "ideologische" dominantie. Daarbij wordt deze economische macht opgevat als "Pouvoir économique qui peut être saisi dans de nombreuses manifestations, et qui est un effet surdéterminé des rapports de production : autorité du capitaliste dans le proces de production.....

Dit impliceert geenszins dat de sociale klassen gefundeerd zijn op deze machtsverhoudingen, of dat ze er uit afgeleid kunnen worden. "Macht" is dan de capaciteit van een sociale klasse om haar specifieke "objektieve" belangen te realiseren. Het referentiekader wordt hierbij dan gevormd door de klassenstrijd binnen een maatschappij die verdeeld is in klassen : het concept macht verhoudt zich dan tot dit specifieke type van maatschappelijke verhoudingen, dat essentieel gekenmerkt wordt door het "konflikt" tussen, en de strijd van, de klassen. Juist door het bestaan van klassen, bestaat de capaciteit van de ene klasse om haar eigen belangen te realiseren in oppositie met de capaciteit - en de belangen - van andere klassen. Dit legt een specifieke verhouding vast van dominantie en subordinatie van klasse-praktijken die door Poulantzas juist gekarakteriseerd wordt als machtsverhouding.

De macht situeert zich dan op het niveau van de klassepraktijken, in de mate waarin er specifieke klassebelangen bestaan omtrent het economische, het politieke en het ideologische, en dit binnen het kader van de kapitalistische formatie, gekarakteriseerd door de specifieke autonomie van de structuur- en praktijkniveau's, en door de respectievelijke klassebelangen. Men kan dus, aldus Poulantzas, een duidelijk onderscheid maken tussen economische, politieke en ideologische macht. De machtsverhoudingen zijn dan niet meer alleen te situeren op het politieke niveau, zoals de klas-

---

5 Hij merkt hierbij op dat ook Marx, Engels en Lenin het concept als dusdanig opvatten, zonder dit evenwel te specificeren. Ik laac Poulantzas' interpretatie op dit punt dan ook voor wat ze is. Voor wat betreft de omschrijving van het begrip "structuur" maakt Poulantzas een onderscheid tussen de juridisch-politieke "superstructuur" van de staat enerzijds ("le politique"), en de politieke klassenpraktijken (de politieke klassenstrijd) anderzijds ("la politique"). Binnen "le politique" onderscheidt hij twee relatief autonome niveau's te weten : (a) de juridische structuren (het recht) en (b) de politieke structuren (de staat). Het gaat hier duidelijk om de politieke structuren van een produktiewijze, die volgens Poulantzas bestaan uit de geïnstitutionaliseerde macht van de staat. (Zie "Pouvoir politique....pp.35-42)

6 Poulantzas "Pouvoir politique et classes sociales", p. 108.

sebelangen overigens niet alleen te situeren zijn op het economisch niveau. De machtsverhoudingen vormen dus complexe relaties met waarneembare verschuivingen, die in laatste instantie bepaald zijn vanuit de economische macht — anderzijds zijn de politieke en ideologische macht niet slechts simpele uitdrukkingen van de economische macht ; zo kunnen klassen economisch domineren zonder politiek dominant te zijn. Een klasse kan de capaciteit hebben om haar economische belangen te realiseren zonder de capaciteit te bezitten om haar politieke belangen te realiseren. Dit vormt één van de wezenlijke problemen van het arbeiderssyndikalisme. In dit licht moeten uitdrukkingen als "staatsmacht" en meer algemeen, de opvattingen die macht toekennen aan instituties, op zijn minst gerelativeerd worden. De diverse sociale instituties, en in het bijzonder de institutie van de staat, hebben volgens Poulantzas "zuiver" gesproken, geen macht. De macht van de sociale klassen is georganiseerd, in haar uitoefening, in specifieke instellingen, in machtscentra : in deze kontekst is de staat het centrum van de politieke machtsuitoefening. Bij dit alles baseert Poulantzas zich op Lenin, die de staatsmacht omschrijft als de sociale klasse of fractie die de politieke macht in handen heeft. Daarbij mag het concept "macht" dan niet opgevat worden als een "somme-zéro" : een verlies aan macht van de bourgeois-klasse betekent niet dat deze macht zich — door dit feit - toevoegt aan de macht van de arbeidersklasse. Een machtsverlies op het economisch niveau - dus een vermindering van de capaciteit van een klasse om haar specifieke economische belangen te realiseren — laat zich niet onmiddellijk vertalen in een verlies aan politieke en ideologische macht, en vice-versa.

In deze kontekst betekent de eenheid van het machtsblok onder de bescherming van de hegemoniale klasse/fractie - aldus Poulantzas' — als zodanig de eenheid van de staatsmacht in korrespondentie met de specifieke belangen van deze klasse/fractie. Deze eenheid van de kapitalistische staat wijst dan tegelijkertijd op het feit dat hij de politieke eenheid van het "volk/natie" representeert, en op het feit dat ze de politieke eenheid van het machtsblok' onder bescherming van de hegemoniale klasse/fractie' konstitueert. De belangrijkste instantie van deze interne eenheid van de staat is dan de plaats waarop zich de verhouding van deze twee eenheidsprincipes van de staat concentreert, de plaats waar de legitimiteit van de geïnstitutionaliseerde macht zich uitdrukt. Samenvattend zou men kunnen stellen dat Poulantzas de staatsmacht opvat als de macht van een specifieke klasse — i.c. de bourgeoisie — waarvan de staat de belangen inkarneert. Deze "staatsmacht" - als geïnstitutionaliseerde politieke macht - valt niet te reduceren tot de economische macht van een klasse, maar konstitueert zich op een relatief autonoom niveau. De "staatsmacht" vormt daarbij een eenheid. Aan de staat als structuur wordt hier geen macht toegekend.

---

7 Het is in dit verband dat Poulantzas ook de term "surdétermination" (overdeterminatie) gebruikt.

8 o.c., pp.322 e.v.

9 Onder "machtsblok" verstaan we, in navolging van Siep Stuurman — "... een complex van klassen, waarbij in een gegeven maatschappij de economische en in laatste instantie ook de politieke macht berust." ("Kapitalisme en burgerlijke staat", p. 136). Zie ook in het artikel van Huub Spooormans in dit nummer.

10 Hieronder dient die klasse/fractie verstaan te worden die de andere klassen/fracties politiek en ideologisch aan haar belangen weet te binden (zie ook bij Huub Spooormans, p15).

Tegenover de visie van Poulantzas, staat die van Ralph Miliband, die wel degelijk spreekt van "de macht van de staat" als een autonome macht. Volgens Miliband kan de staatsmacht niet begrepen worden in haar invloed en functie, wanneer een deel van de staat (vnl. de regering) voor de staat in zijn geheel wordt aangezien. De staatsmacht vormt bij Miliband niet noodzakelijk een eenheid, zij is niet noodzakelijk monolithisch, integendeel, elk staatsapparaat incarneert een deel van de staatsmacht, en in zoverre als de staatsmacht werkelijk een eenheid vormt, valt deze slechts af te leiden uit de relaties tussen deze apparaten : "In deze instellingen ligt ook de "staatsmacht" besloten, en via deze instellingen worden zij uitgeoefend door de personen die er de leidende posities in bekleden - presidenten, regeringsleiders, ministers, hoge ambtenaren, hoge officieren, leden van de hoogste rechtscolleges, vooraanstaande parlementariërs (...),^{en} (...) de leidende figuren in de plaatselijke bestuursinstanties."¹²

Daarbij mag niet a priori worden aangenomen, aldus Miliband, dat de verhouding staatsmacht economisch heersende klasse, samenvalt met een verhouding zaakwaarnemer patroon. Bij Miliband vormt de staatsmacht dus wel degelijk een autonome macht, geïncarneerd in de leidende personen binnen de staatsapparaten en onderscheiden van de macht van de economisch dominante klasse. Deze staatsmacht staat wel functioneel t.a.v. de "burgerlijke orde" zij dient deze nl. in stand te houden. De macht van de heersende klasse heeft echter wel een enorme impact op de staatsmacht dit komt volgens Miliband bijvoorbeeld tot uiting in het feit dat sociaal-demokratische regeringen het "vertrouwen van de zakenwereld" moeten genieten of bekomen, willen zij effectief kunnen functioneren. Men zou dus kunnen stellen dat de "klassemacht" een aantal limieten oplegt aan het uitoefenen van de "staatsmacht".

De opvattingen van Miliband en Poulantzas komen dus duidelijk in botsing met elkaar. Miliband gaat in eerste instantie in op de opvattingen van Poulantzas omtrent de staatsmacht in zijn artikel "Poulantzas en de kapitalistische staat" Hij wijst er op dat Poulantzas' benadering lijdt aan een ondergraving van het begrip "relatieve autonomie" de aard van de verhouding van de staat tot de heersende klasse kan op die manier niet adequaat weergegeven en verklaard worden Poulantzas' benadering lijdt op dit punt aan economisme : ". . . het is eenvoudig niet waar dat we onder "staatsmacht" enkel "de macht van een bepaalde klasse" kunnen verstaan. Dit komt er immers onder andere op neer de staat van iedere autonomie te beroven en hem juist tot niets anders dan een werktuig van een bepaalde klasse te maken ja zelfs hem bijna weg te conceptualiseren."

Hiermee sticht Poulantzas volgens Miliband een enorme verwarring ; de voornaamste oorzaak van deze verwarring ligt dan in het feit dat Poulantzas geen duidelijke onderscheiding maakt tussen klassemacht en staatsmacht "Staatsmacht is het belangrijkste en laatste maar niet het enige - middel waardoor klassemacht wordt gewaarborgd en in stand gehouden. Maar één van de belangrijkste redenen om de betekenis van het begrip relatieve au-

---

11 Ralph Miliband "De staat in de kapitalistische maatschappij", p9.

12 o.c., p. 56.

13 In "Te Elfder Ure" 23 "Marxistische staatstheorie", pp.641-644. Het "Poulantzas-Miliband-debat" is overigens grotendeels weergegeven in dit nummer van "Te Elfder Ure"

14 oe. p.641 ; de geciteerde stukken van Poulantzas stammen uit "Pouvoir politique et classes sociales", p. 105

tonomie van de staat te benadrukken is, dat er een fundamenteel onderscheid is tussen klassemacht en staatsmacht, en dat de analyse van de betekenis en implicaties van dit begrip relatieve autonomie zich inderdaad moet concentreren op de krachten die er de oorzaak van zijn dat zij groter of kleiner is, op de omstandigheden waaronder zij wordt uitgeoefend, enz. Het uitwissen van het onderscheid tussen klassemacht en staatsmacht door Poulantzas maakt een dergelijke analyse onmogelijk : ondanks alle denunciaties van het "ekonomisme" neemt de politiek hier immers een "epifanomenale" vorm aan."¹⁵

Ik citeer Miliband hier zo uitvoerig omdat deze paragrafen de kernpunten van de discussie aangeven. Verder wijst Miliband er nog op dat het verwaarlozen door Poulantzas van het onderscheid tussen klassemacht en staatsmacht aanleiding geeft tot zijn theorie van de ISA's (die hij met Althusser deelde), van de "eenheid" van de staatsmacht en van de rol van de staat als organisator van de heersende klassen. M.i. vormen deze aspecten van Poulantzas' analyse inderdaad een samenhangend geheel. Miliband merkt op dat Poulantzas hier m.b.t. de verhouding van staat en klassen in de kapitalistische produktiewijze postuleert, wat hij in feite zou moeten verklaren. Poulantzas' schema "desubstantieert" de klassen : hun "objektieve" belangen worden zo vaag gedefinieerd dat ze bijna alles en nog wat mogelijk maken ; zijn schema "desubstantieert" bovendien de staat : zijn "relatieve autonomie" slaat om in "volstreekte instrumentalisering"

Ook Laclau, die een fundamentele bijdrage heeft geleverd tot het "Poulantzas-Miliband"-debat, merkt op dat Poulantzas op dit punt het "ekonomisme" terug invoert, nadat hij de denunciatie ervan tot een principieel vraagstuk heeft gemaakt. Uit de vereenzelviging van klassemacht en staatsmacht vloeien een aantal consequenties voort, n.l. van Poulantzas' onjuiste opvatting over de ideologische staatsapparaten tot zijn niet minder onjuiste opvatting van de politieke partijen, "die gereduceerd worden tot hun onvermogen een autonome organisatorische rol te spelen" Laclau wijst ook op het verband dat er bestaat tussen de identificatie van klassemacht en staatsmacht enerzijds en Poulantzas' onjuiste theorie van de ISA's anderzijds. In Poulantzas' benadering kan men niet meer spreken van de staat als een "instantie" "De staat moet dan eenvoudigweg een *eigenschap* zijn die alle nivo's van een maatschappijformatie doortrekt. En als we deze argumentatielijnen volgen, zijn wij getuige van de opheffing van het begrip staat als objektieve structuur."¹⁶ Laclau stelt zich op het standpunt van Miliband, waarin de staat een autonome macht vormt, onderscheiden van de klassemacht, binnen de kapitalistische produktiewijze.

Poulantzas lijkt in zijn repliek op de positie van Miliband en Laclau niet van zijn vroegere standpunt af te stappen "Ik heb enkel trachten aan te tonen dat men onder staatsmacht alleen de macht van bepaalde klassen kan verstaan, aan de belangen waarvan de staat beantwoordt. Miliband denkt dat wanneer men weigert van de macht *van* de staat te spreken, met *ander* *andere* niet zijn relatieve autonomie kan vaststellen slechts "iets", dat

---

15 o.c., p.642 ; zie overigens ook Milibands "Marxism and politics", pp.54.

16 Miliband spreekt in dit verband overigens over Poulantzas' "struktureel superdeterminisme"

17 In "De eigen aard van het politieke het Poulantzas-Miliband-debat" in "Ter Elfder Ure

23", ml. pp.656-657 en p. 667.

Is . . . 657

19 o.c., p.667 (de onderlijning staat voor een kursivering in de oorspronkelijke tekst).

macht heeft kan relatief autonoom zijn. ²⁰ Hij stelt dan dat Miliband macht toeschrijft aan structuren en instituties, waarbij de machtsverhoudingen tussen "maatschappelijke groepen" voortvloeien uit die institutionele macht "Indien men deze tendens onkritisch het marxisme laat infekteren, verdwijnt de primordiale rol van de klassen en de klassenstrijd in vergelijking met structuren/instituties en organen, waaronder de staatsorganen. Wanneer men de staat specifieke macht toeschrijft of structuren/instituties aanwijst als het toepassingsveld van het begrip macht, houdt dit in dat men in strukturalisme vervalt, doordat men de voornaamste rol in de reproductie/transformatie van maatschappijformaties aan deze organen toeschrijft. Door de machtsverhoudingen als klasseverhoudingen te begrijpen heb ik, omgekeerd, getracht definitief met het strukturalisme te breken, dat de moderne vorm is van dit burgerlijk idealisme."²¹

Poulantzas's eigen structurele aanpak maakt het helemaal niet onmogelijk om de relatieve autonomie van de staat te situeren (zo stelt hij zelf) : de relatieve autonomie van de kapitalistische staat vloeit voort uit de contradictorische machtsverhoudingen tussen de diverse maatschappelijke klassen en : "Wanneer men weigert het begrip macht toe te passen op het staatsapparaat en zijn instituties, weigert men tevens de relatieve autonomie van de staat te verklaren uit de groep die gevormd wordt door de actoren van de staat en uit de specifieke macht van deze groep, zoals opvattingen die het begrip macht op de staat toepassen, onveranderlijk doen.

Onder dit laatste valt dan ook de theorie van Miliband, aldus Poulantzas. Poulantzas stelt het primaat van de klassenstrijd ten opzichte van "het staatsapparaat". Wanneer men de scheiding tussen het politieke en economische tot uitgangspunt neemt, dan moet de staat volgens Poulantzas worden beschouwd als een verhouding, of beter, "als de verdichting van een machtsverhouding tussen strijdende klassen" : "Op deze manier ontlopen wij het onjuiste dilemma dat de huidige staatsdiskussie met zich heeft gebracht, namelijk tussen de staat opgevat als Ding/instrument en de staat opgevat als Subjekt."²²

In de eerste opvatting wordt de staat beschouwd als een passief werktuig in de handen van een klasse/fractie, alsof hij geen enkele autonomie zou bezitten ; in de tweede visie wordt de autonomie van de staat als zijn specifieke macht - "verabsoluteerd", teruggevoerd op zijn "eigen wil", als rationaliserende instantie van de burgerlijke maatschappij ; deze autonomie wordt dan belichaamd door de representanten van deze rationaliteit/macht (de bureaucratie, elite) : "In beide gevallen (de staat als Ding of als Subjekt) wordt de verhouding staat/maatschappelijke klasse begrepen als een verhouding van uitwendigheid : ofwel de maatschappelijke klassen onderwerpen de staat (Ding) aan zichzelf via het mechanisme van "invloeden" en "pressiegroepen", ofwel, in het andere geval, onderwerpt of controleert de staat (Sub)jekt de klasse."²³

Poulantzas vat de staat dus op als een verhouding, als structureel en doortrokken met tegenspraken. Dit betekent dat de staat - bestemd voor de reproductie van klassedelingen - "in werkelijkheid" geen breukloos, mo-

---

20 In 'De kapitalistische staat een antwoord aan Miliband en Laclau', p. 691 (Ter Elfelder Ure 23).

21 o.e., p. 692.

22 o.e., p.693.

23 o.e., p. 693.

nolitisch blok kan zijn, maar zelf op grond van zijn structuur - als verhouding - gedeeld is. Er bestaan dan onderling grote tegenspraken tussen de diverse organen en afdelingen van de staat, waarbij elk van hen dikwijls de "kristallisering" van een of andere fractie van het blok aan de macht is. De relatieve autonomie van de staat verschijnt dus in het vormings- en funktioneringsproces van de staat als een "resultante" van kontradikties tussen staatsorganen en -afdelingen : de staat is gedeeld.

Siep Stuurman : "Klassemacht en staatsmacht"

Siep Stuurman's formulering van de staatsmacht is duidelijk doortrokken, beïnvloed, door de discussie Miliband-Poulantzas.²⁴ Eerst en vooral merkt hij op dat de staat concessies doet t.a.v. de arbeidersklasse, en om deze concessies te kunnen doen dient de staat relatief autonoom te staan t.a.v. de burgerlijke klasse. Maatregelen die de concurrentieverhoudingen beïnvloeden hebben enkel dan kans op slagen, wanneer ze in gelijke mate op alle kapitalen worden toegepast ; het is dus nodig dat dergelijke maatregelen met dwingende kracht aan alle kapitalen worden opgelegd dit kan enkel gedaan worden door de staat, onder de vorm van wetten. Deze wetten zijn dan op alle rechtspersonen gelijkelijk van toepassing (privaatrechterlijke gelijkheid, als basis van de rechtsstaat) ; zij worden door de staatsmacht afgedwongen, desnoods met harde middelen. De resultaten van de klassenstrijd geven op die manier dus aanleiding tot wettelijke regelingen. Daarbij moet de staat relatief autonoom staan tot de afzonderlijke kapitalen in feite, aldus Stuurman, is het een bepaalde politieke fractie die de staatsmacht "in hoofdzaak" bezit. Merk op dat de staat hier relatief autonoom moet zijn, en daartoe staatsmacht heeft, maar dat deze staatsmacht anderzijds "in hoofdzaak" in handen is van een bepaalde politieke fractie van de bourgeoisie.

Verder stelt Stuurman` dat de staatsmacht steeds bij bepaalde klassen, klassefrakties en koalities van klassefrakties berust. Daarbij wordt het machtsblok gevormd door een complex van klassen, waarbij in een gegeven maatschappij de economische en "in laatste instantie" ook de politieke macht berust. Zij vormen dan een autonome klassemacht, berustend op hun positie in de economische structuur. Maar anderzijds bestaan er binnen het machtsblok tegenstellingen omtrent het politieke niveau : de strijd om de staatsmacht. Uit deze strijd treedt de hegemoniale fractie van het machtsblok op de voorgrond.

Daarbij heeft Stuurman` kritiek op Poulantzas' these van de ondeelbaarheid van de staatsmacht. Hier ontgaan Poulantzas de reële tegenstellingen binnen en tussen de staatsapparaten de staat funktioneert niet als een eenheid. De eenheid van de staatsmacht komt slechts tendentieel tot stand en wordt steeds ondergraven door de uitdrukkingwijze van de klassenstrijd en van de kontradikties binnen het machtsblok in het funktioneren van de staatsapparaten. De hegemonie van de hegemoniale fractie drukt zich ook

---

24 Zie "Kapitalisme en burgerlijke staat", pp.56-59.

25 o.c., pp.117 e.v.

26 o. c., p153.

niet in de beheersing van de "staatsmacht in zijn ondeelbaarheid" uit, maar in het feit dat, in zoverre dat er zich één klassestrategie doorzet, dat de klassestrategie van de hegemoniale fractie is. Het is bovendien mogelijk dat een bepaalde fractie van het machtsblok, zonder hegemoniaal te zijn, toch een aanzienlijke controle uitoefent over een deel van "het staatsapparaat".

Poulantzas "overbenadrukt" de rol van de staat volgens Stuurman hij maakt daardoor niet duidelijk dat de fracties van het machtsblok hun macht als klassefrakties niet enkel uitoefenen via de staatsapparaten, maar ook via de politieke partijen, ideologische apparaten, private economische apparaten, enz... Poulantzas' cruciale fout is dan volgens Stuurman "Poulantzas Stelt in feite *staatsmacht* en *klassemacht* aan elkaar gelijk. Dit is in zoverre juist dat de staatsmacht een *vorm* van klassemacht is ; maar het omgekeerde is niet juist : niet alle vormen van klassemacht zijn ook vormen van staatsmacht. Volgens Stuurman vormt de staatsmacht dus slechts een onderdeel van de klassemacht. Daarbij vormen de klassen zich als politieke machten in relatie tot de staatsmacht.

Staatsmacht en klassenstrijd

Ik zal nu pogen tot een globale evaluatie van deze discussie over te gaan. Poulantzas heeft natuurlijk gelijk wanneer hij stelt dat de klassenverhoudingen machtsverhoudingen zijn. Het concept macht dient dan inderdaad gerelateerd te worden aan de klassenstrijd. Daar de staat, al geïstitutionaliseerde macht op het politieke niveau, de klassenstrijd op de diverse niveau's van de kapitalistische produktiewijze in zich kondenseert, is het duidelijk dat de staat in een bepaalde verhouding staat tot het concept "macht", dat de diverse klassepraktijken doortrekt. Maar in welke verhouding ? Volgens Poulantzas kan de staatsmacht dan enkel gezien worden als de sociale klasse of fractie die de politieke macht in handen heeft, d.w.z. als een specifieke klassemacht. Maar hier vindt een subtiele verschuiving plaats. In eerste instantie stelt Poulantzas dat de staatsmacht dient gekorreleerd te worden aan het veld van de klassenstrijd, waarin de verhoudingen machtsverhoudingen zijn, maar daarna stelt hij dat de staatsmacht slechts een specifieke klassemacht kan zijn, nl. de macht van de politiek heersende klassen/frakties, d.w.z. van het machtsblok, onder bescherming van de hegemoniale fractie. De subtiele verschuiving schuilt dan in de overgang van de korrelatie staatsmacht-klassenstrijd naar de korrelatie staatsmacht-macht van de heersende klasse. Poulantzas verbindt de staatsmacht dan niet meer aan de klassenstrijd, maar aan de macht van één klasse. Uit deze gelijkschakeling van klassemacht en staatsmacht leidt hij dan de noodzaak van de eenheid van de staatsmacht af. Uit de hogervermelde kritieken (vnl. van Stuurman) mag blijken dat de staatsmacht niet monolithisch is, d.w.z. dat Poulantzas' these niet klopt. Later laat Poulantzas overigens de verwarring ongekende proporties aannemen door te stellen dat de staatsmacht een eenheid vormt, maar tegelijk ("de staat is een verhouding") gedeeld is.

---

27 Ibid.

Miliband's kritiek dat de gelijkschakeling van staatsmacht en klassemacht (van het financierskapitaal) de staat tot een louter instrument van de heersende klassen maakt is m.i. terecht. Poulantzas's stelling dat economische macht geen politieke macht impliceert en vice versa doet hier niets aan af : in de praktijk zijn het de economisch heersende klassen - samen-gevat onder de noemer financierskapitaal - die de klassemacht vormen die gelijkgeschakeld wordt aan de staatsmacht op die manier vervalt Poulantzas in de "vulgair-marxistische" visie op de staat als louter instrument van de heersende klassen, van het financierskapitaal, dat het machtsblok vormt. In dit opzicht lijkt Poulantzas' benadering duidelijk aan "ekonomisme". Miliband's stelling echter als zou de staat in Poulantzas' benadering geen enkele autonomie meer hebben is echter onjuist. Wel is het zo dat Poulantzas het probleem van de relatieve autonomie verkeerd stelt de relatieve autonomie van de staat bestaat in zijn benadering nog slechts ten opzichte van de kapitalen onderling, d.w.z. ten opzichte van de konkurrentieverhoudingen. Ook hier legt Poulantzas enkel de verhouding van de staat tot de heersende klassen vast, terwijl de relatieve autonomie van de staat ook betrekking heeft op de klassenstrijd : in Poulantzas' benadering valt de beiderskiasse en haar strijd eenvoudigweg buiten het schema.

Wanneer Poulantzas in zijn repliek stelt dat Miliband in "strukuralisme" vervalt, praat hij grotendeels naast de kwestie hij bouwt geen consistente argumentatie op om staatsmacht en klassemacht te identificeren hij blijft vooronderstellen wat hij in feite zou moeten bewijzen. Dan stelt hij de relatieve autonomie van de kapitalistische staat weer voor als voortvloeiend uit de kontradiktorische machtsverhoudingen tussen de maatschappelijke klasse. Poulantzas zaait hier enorme verwarring door voortdurend over te springen van de verhouding staat-"heersende klassen" naar de verhouding staat-klassenstrijd. Hij komt dan met een tweede versie aandragen, waarin de staat opgevat wordt als een "verdichting van een machtsverhouding tussen strijdende klassen." Maar hier spreekt hij niet meer over de staatsmacht, wat enigszins te begrijpen valt, want in deze kontekst kan hij m.i. niet meer spreken van een staatsmacht die enkel klassemacht is.

Voorts meent hij het onjuiste dilemma te ontlopen tussen de staat opgevat als Ding/instrument en de staat opgevat als Subjekt. Maar hier stelt hij m.i. weer een onjuiste problematiek aan de orde, vermits hij (1) in zijn korrelatie staatsmacht-klassemacht zelf vervalt in een opvatting van de staat als Ding-instrument, terwijl (2) het helemaal niet zo is dat Miliband de staat opvat als een Subjekt, met een absolute autonomie, als "rationaliserende instantie buiten de maatschappij", integendeel, Miliband stelt uitdrukkelijk : "Staatsmacht is het belangrijkste en laatste maar niet het enige - middel waardoor klassemacht wordt gewaarborgd en in stand gehouden.^{1,28} De staatsmacht valt dus ook in Miliband's benadering ten dele samen met de klassemacht, hij identificeert ze echter niet met elkaar ; de staat is bij hem dus noch een "instrument", noch een "subjekt".

Ook Stuurman heeft kritiek op Poulantzas' benadering ; bij Stuurman wordt de staatsmacht niet geïdentificeerd met de klassemacht, zij is slechts een "vorm" van klassemacht naast andere vormen de klassen/frakties van het machtsblok oefenen hun macht ook uit via politieke partijen, ideolo-

---

28 In Poulantzas en de kapitalistische staat, "Te Elfder Ure 23", p. 642.

gische apparaten, private economische apparaten, enz... In Stuurman's benadering wordt de staatsmacht dan een onderdeel van de klassenmacht maar daarmee lost hij het probleem niet op. Zowel in Stuurman's opvatting van de staatsmacht als een vorm van klassenmacht, als in Poulantzas' opvatten van de staatsmacht als zijnde identiek aan de klassenmacht, wordt de staat opgevat als een instrument van de klassen/frakties van het machtsblok.

De relatieve autonomie van de burgerlijke staat

M.i. dient men uit te gaan van twee elementen : ten eerste de verhouding van de staat tot de klassenstrijd tussen loonarbeid en kapitaal, en ten tweede de verhouding van de staat tot de concurrentieverhoudingen tussen de diverse individuele kapitalen. M.b.t. de klassenstrijd tussen loonarbeid en kapitaal kunnen we stellen dat deze zich - via de integratie van de klassenstrijd - in toenemende mate ook afspeelt binnen de staatsapparaten - dit komt tot uiting in het feit dat de staat in deze strijd niet steeds intervieneert in het direkte, korte- en lange-termijn belang van het kapitaal, maar soms tegen deze onmiddellijke belangen van het kapitaal in, en ter behartiging van bepaalde belangen van de arbeidersklasse. Hierop berust immers de ganse hervormingspolitiek ten einde het systeem in zijn totaliteit in stand te houden. En hierin schuilt de relatieve autonomie van de staat t.a.v. de klassenstrijd : de staat staat hierbij zowel t.a.v. de bourgeoisie als t.a.v. het proletariaat in zekere mate autonoom. Maar deze autonomie is relatief omwille van het feit dat de staat slechts ingrijpt teneinde zijn globale funkte te vervullen, nl. de instandhouding van de kapitalistische produktiewijze, en in het bijzonder van de kapitalistische produktieverhoudingen, die niets anders dan uitbuitingsverhoudingen zijn : hiermee dient hij dus de belangen van de bourgeoisie als klasse. Bovendien domineert deze heersende klasse ook op het politieke niveau. De staat staat dus relatief autonoom t.a.v. de machtsverhoudingen tussen de klassen er dient hier nadrukkelijk gewezen te worden op het feit dat de arbeidersklasse - ook binnen de staatsapparaten - niet zonder macht is, al is de macht van de bourgeoisie de facto dominant in het kader van een kapitalistische produktiewijze.

Ten tweede staat de staat in een welbepaalde verhouding tot de concurrentieverhoudingen. Globaal dient de staat te intervieneren vanuit de verscherpte tegenstelling tussen de toenemende vermaatschappelijking van het productieproces en de onveranderde private toeëigening van de meerwaarde, teneinde de kapitalistische produktiewijze, en meer bepaald de kapitalistische produktieverhoudingen in stand te houden. Ook hier dient de staat over een zekere autonomie te beschikken tegenover de individuele kapitalen, vermits zij in krisissituaties tegen de belangen van bepaalde kapitaalfrakties in moet gaan. Maar ook in dit opzicht is de autonomie van de staat relatief, gezien de staat onder de huidige tendenzen tot kapitaalconcentratie en - centralisatie in de eerste plaats de belangen van de monopolistische bourgeoisie dient en moet dienen. Deze monopolistische bourgeoisie is overigens - op het politieke niveau - de hegemoniale fractie van het machtsblok. De staat staat dus ook relatief autonoom t.a.v. de machtsverhoudingen tussen de diverse klassen en frakties van het machtsblok - hierbij is de macht van de monopolistische bourgeoisie onder de huidige voorwaarden van centralisatie en concentratie van het kapitaal echter dominant.

Deze dubbele relatieve autonomie uit zich in het feit dat de staat zowel in de klasseverhoudingen als in de concurrentieverhoudingen intervenueert d.m.v. wettelijke regelingen. Om deze wettelijke regelingen dwingend te kunnen opleggen dient de staat echter over een autonome macht te beschikken. Maar deze autonome staatsmacht is relatief, gezien de dominantie van de macht van de bourgeoisie als klasse in de klasseverhoudingen, en gezien de dominantie van de macht van de hegemonale fractie binnen het machtsblok, die zich binnen de staatsapparaten weerspiegelen. Samenvattend kunnen we dus stellen dat de staatsmacht in zekere mate autonoom moet zijn, in laatste instantie teneinde de kapitalistische produktiewijze als zodanig in stand te houden. Als we de relatie tussen staatsmacht en klassemacht dan terug opnemen, dan konstateren we dat

1. de klassemacht van de bourgeoisie dominant is binnen de staatsmacht, maar haar geheel niet omvat
2. de klassemacht van de bourgeoisie ook via andere vormen dan via de staatsmacht (partieel) tot uiting komt
3. de arbeidersklasse ook een aandeel heeft in de staatsmacht.

De staatsmacht bezit dus een zekere mate van autonomie. We moeten nu nagaan in hoeverre deze autonome staatsmacht beantwoordt aan specifieke klassebelangen en aan het "systeembelang".

Klassebelang en systeembelang

Daar de staatsmacht niet strikt samenvalt met de klassemacht van de bourgeoisie, dienen we ons dus af te vragen of, en in welke mate, de staatsmacht beantwoordt aan de belangen van de bourgeoisie, d.w.z. aan haar algemene belangen als klasse, en aan de specifieke belangen van de individuele kapitalen. Voorts dient er nagegaan te worden in hoeverre er ruimte is binnen de staatsmacht voor de belangen van de arbeidersklasse. Deze vragen dienen beantwoord te worden binnen de kontekst van de huidige fase van het monopoliekapitalisme.

Stuurman` merkt op dat konkrete maatregelen van staatswege praktisch altijd doorgedrukt worden ten koste van bepaalde delen van de bourgeoisie : de staat beslecht konfliktten binnen de kapitalistische klasse in het voordeel van een deel van die klasse. In die zin dient de frase uit "Het Communistisch Manifest", die stelt "Het moderne staatsapparaat is slechts een comité, dat de *gemeenschappelijke* zaken van de *gehele* bourgeoisieklasse beheert"³⁰, gerelativeerd te worden. Er kan immers, strikt genomen, geen sprake zijn van het algemene kapitaalsbelang als belang van alle kapitalisten. Op het ekonornisch niveau worden bepaalde groepen ondernemers ten gevolge van het ingrijpen van de burgerlijk-dernokratische staat benadeeld of zelfs uitgeschakeld. Vandaar, aldus Stuurman, dat er alleen en uitsluitend op het politieke niveau kan gesproken worden van een "algemeen klassebelang" van de burgerlijke klasse, namelijk het voortbestaan van de burgerlijke klassebelangen als zodanig.

---

29 "Kapitalisme en burgerlijke staat", pp. 89-90

30 In de uitgave van Progres (Moskou), p.31 ; de kursivenngen zijn van mij (R. N.).

Dit dient verder uitgewerkt te worden. Dit "voortbestaan van de burgerlijke klassebelangen" als zodanig, is niets anders dan het voortbestaan van de kapitalistische produktiewijze als zodanig ; m.a.w. we hebben hier te maken met het systeembelang, dat gedekt wordt door de globale functie van de burgerlijk-demokratische staat, nl. de instandhouding van de kapitalistische produktiewijze, en meer bepaald de kapitalistische produktieverhoudingen. De vervulling van deze functie is verbonden met de relatieve autonomie van de staat, en met de autonomie van de staatsmacht : zonder enige mate van autonomie t.a.v. de verhoudingen binnen de burgerlijke klasse, en zonder autonomie van de staatsmacht, zou de vervulling van de globale functie van de staat in het gedrang komen. Gezien het fraktioneeringsproces waaraan de burgerlijke klasse onderhevig is, bestaan er in toenemende mate tegenstellingen binnen deze klasse. Deze tegenstellingen vinden hun uitdrukking in het feit dat niet alle individuele kapitalen in een gekonkretiseerde historische kontekst belang hebben bij de vervulling van staatsfuncties t.a.v. het systeembelang. Binnen de huidige fase van het monopoliekapitalisme als gekonkretiseerde historische kontekst valt dit systeembelang in hoge mate samen met de monopolistische fraktie van de bourgeoisie. d.w.z. met het specifieke belang van een klassefraktie.

Op het politieke niveau wordt deze kongruentie tussen het systeembelang en het specifieke klassebelang van de monopolistische fraktie van de bourgeoisie weerspiegeld in het feit dat deze fraktie een belangrijk aandeel heeft in de staatsmacht, d.w.z. dat zij de hegemoniale fraktie van het machtsblok - waarbinnen tegenstellingen bestaan - vormt. Op dit manier impliceert het nastreven van het systeembelang niet enkel het benadelen (of zelf liquideren) van frakties van de burgerlijke klasse van uit de concurrentieverhoudingen als dusdanig (het louter economische niveau), maar eveneens een economische politiek van staatswege - waarbij de hegemoniale fraktie een aanzienlijke macht bezit - ten koste van delen van de bourgeoisie, die juist door de staatsinterventie in de concurrentieverhoudingen benadeeld of uitgeschakeld worden. Deze benadeling/uitschakeling vindt zijn uitgangspunt op het politieke niveau en meer bepaald in de staatsmacht, waarbij de monopolistische bourgeoisie dus een aanzienlijke inbreng heeft. Deze benadeling/eliminatie gebeurt dan überhaupt niet in het belang van de gehele bourgeoisie als klasse, maar in het belang van het systeem, dat dus in de huidige, concrete historische omstandigheden ook het belang van de hegemoniale fraktie, nl. de monopolistische bourgeoisie, inhoudt. In dit licht kan men stellen dat de relatieve autonomie van de burgerlijke staat t.a.v. de bourgeoisie als klasse in haar geheel is toegenomen, terwijl de relatieve autonomie t.a.v. de monopolistische bourgeoisie - als hegemoniale fraktie - is afgenomen. Of nog, dat de staatsmacht t.a.v. de concurrentieverhoudingen is toegenomen, terwijl tegelijkertijd het aandeel van de monopolistische bourgeoisie in de staatsmacht is toegenomen.

Het is overigens in het kader van de verscherpte tegenstelling tussen de vermaatschappelijking van het produktieproces en de private aard van het meerwaardevormingsproces, dat de noodzaak tot totale regulering en planning van staatswege toeneemt, teneinde krisistendenzen te voorkomen, d.w.z. het systeembelang te waarborgen. In dit kader verscherpt ook de tegenstelling tussen het systeembelang en de specifieke klassebelangen van frakties van de bourgeoisie en, in nog sterkere mate, van de specifieke belangen van individuele kapitalen. Vandaar ook dat de staat in toenemende

mate dient op te treden tegen de belangen van individuele kapitalen in het belang van het systeem. Hier is de natie relatieve autonomie echter van enorm belang de pogingen van staatswege tot globale regulering, planning en controle kunnen nooit volledig efficiënt zijn : daarvoor zou de burgerlijke staat een absolute autonomie dienen te bezitten. Binnen het kapitalisme echter is de staat altijd partieel doordrongen van de klassemacht van de bourgeoisie, zodanig dat de crisisbeheersing vanuit de staat nooit volledig efficiënt kan zijn.

We moeten hier ook wijzen op de toenemende macht van een deel van de arbeidersbeweging met name de sociaal-demokratie binnen het staats-systeem, een fenomeen dat men kan aanduiden als integratie en institutionalisering van de klassenstrijd, en dat bepalend is voor het feit dat de klassenstrijd zich ook in toenemende mate binnen de staat afspeelt. Wanneer men dit element in verband brengt met de economische concessieruimte die ontstaan is binnen het ontwikkelde kapitalisme, heeft dit een aantal implicaties. Eerst en vooral dient deze integratie, die door een aantal hervormingen van staatswege, welke aan reële belangen van de arbeidersklasse tegemoet komen, bevorderd wordt, duidelijk het systeembelang. Deze integratie is immers van belang voor de crisisbeheersing op alle niveau's van de kapitalistische produktiewijze ; d.w.z. economisch, politiek én ideologisch. In dit opzicht wordt de sociaal-demokratie een systeem-partij, die binnen de grenzen van het kapitalistisch systeem opereert, en die daarmee een groot deel van de arbeidersklasse verzoent met het systeem. In de tweede plaats leidt deze integratie van een groot deel van de arbeidersklasse, die hervormingen van staatswege tot voorwaarde heeft tot het feit dat de staat soms in de klasseverhoudingen dient te interveniëren in het nadeel van individuele kapitalen, en soms zelfs in het nadeel van de korte termijn belangen van de burgerlijke klasse in haar geheel. Met deze integratie breidt de staat als dusdanig niet enkel haar relatieve autonomie ten opzichte van de klasseverhoudingen uit, maar ook ten opzichte van de concurrentieverhoudingen tussen de individuele kapitalen.

Samenvattend kunnen we stellen dat de staat in toenemende mate primordiaal het systeembelang nastreeft, dat dit systeembelang in een concrete historische kontekst steeds samenvalt met het belang van een fractie van de burgerlijke klasse - in casu de monopolistische bourgeoisie dat de relatieve autonomie van de staat ten opzichte van de klassen tendentiek is toegenomen, met uitzondering van de relatieve autonomie ten opzichte van de monopolistische bourgeoisie, die is afgenomen ; en dat de staatsmacht globaal is toegenomen, waarbij het aandeel in de staatsmacht van respectievelijk de monopolistische bourgeoisie en een deel van de arbeidersbeweging, met name de sociaal-demokratie, is toegenomen. Deze factoren versterken overigens de tendenzen om de staatsmacht in de eerste plaats op het systeembelang te richten.